

Fleming-Cejrowska, Dagmara

Problem higieny w warszawskiej prasie kobiecej lat 1860-1918

Dzieje Najnowsze 38/1, 187-193

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

AUTOREFERATY

Dagmara Fleming-Cejrowska
Bydgoszcz

Problem higieny w warszawskiej prasie kobiecej lat 1860-1918¹

Poruszana w dysertacji problematyka higieniczna jest istotna dla dwóch dziedzin badań historycznych. Z jednej strony podejmuje tematykę wpisującą się w obręb zagadnień historii kultury materialnej, z drugiej przynależy również do szeroko rozumianych dziejów społecznych, w tym m.in. rozwijanych szczególnie intensywnie w ostatnich dziesięcioleciach badań nad historią kobiet.

Higiena jako odrębna gałąź nauki medycznej wyodrębniła się w XIX stuleciu. Na jej gwałtowny rozwój bez wątpienia wpłynęły odkrycia naukowe z zakresu medycyny, bakteriologii czy chemii. W konsekwencji higienę zaczęto pojmować jako jedną z najbardziej interdyscyplinarnych dziedzin wiedzy. Na przełomie XIX i XX w. w obrębie jej zainteresowań znalazły się niemalże wszystkie dziedziny życia. W szerokim kontekście zajęto się rozpoznawaniem czynników szkodliwych dla zdrowia i określeniem warunków sprzyjających prawidłowemu rozwojowi człowieka.

Druga połowa XIX w. była w Królestwie Polskim okresem wyraźnych zmian cywilizacyjnych, przede wszystkim przyspieszonej industrializacji i urbanizacji. Procesom tym towarzyszyły głębokie przemiany społeczne. Wraz z nimi wzrastała potrzeba reakcji na ówczesną rzeczywistość higieniczno-sanitarną. W życiu codziennym pojawiły się nowe, nieznane wcześniej problemy, związane chociażby z szybkim wzrostem liczby ludności miejskiej i z zapewnieniem jej odpowiednich warunków bytowych. Wobec wzrastającej potrzeby poprawy stanu zdrowotności w skali całego społeczeństwa istotną stała się popularyzacja nowych zasad higienicznych, łącząca się z wykorzenieniem szkodliwych przyzwyczajzeń. Było to możliwe pod warunkiem dotarcia do jak najszerszych kręgów społecznych.

Specyfika roli kobiety w społeczeństwie i rodzinie powodowała, że odbicie wielu problemów higieny znajdujemy w czasopismach adresowanych do kobiet. Stąd właśnie wybór tematu

¹ Autoreferat pracy doktorskiej obronionej w Instytucie Historii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy 13 XII 2005 r. Promotorem pracy był prof. dr hab. Andrzej Klonder, recenzentkami: prof. dr hab. Maria Nietyksza (IH Uniwersytetu Warszawskiego) i doc. dr hab. Elżbieta Mazur (IAiE PAN w Warszawie).

niniejszej pracy. Odtworzenie obrazu problemu higieny utrwalonego w warszawskiej prasie kobiecej jest pożądane m.in. z tego względu, że higiena była postrzegana jako część tzw. gospodarstwa kobiecego. Stąd należy się spodziewać szczególnego wyczulenia tego typu prasy na tematykę higieniczną.

Za cezurę początkową moich rozważań przyjął 1860 r. Wynika to z dwóch powodów. Po pierwsze ze wspomnianego nasilenia odkryć z zakresu medycyny, a tym samym zmiany ówczesnego myślenia o higienie jako nauce. Drugi powód wiąże się bezpośrednio z wybraną podstawą źródłową i gwałtownym, od lat 60. XIX w., rozwojem prasy kobiecej, a także periodyków popularyzujących higienę. Datą finalną jest 1918 r., zapoczątkowujący okres działań państwa polskiego w dziedzinie rozpowszechniania higieny.

Celem podjętych badań była próba uchwycenia obrazu stanu ówczesnej higieny. Dysertacja została podzielona na cztery rozdziały. W kolejnych etapach zajęłam się przedstawieniem rozwoju i popularyzacji higieny, stanu sanitarnego środowiska człowieka, higieny osobistej i popularyzacji zdrowego i higienicznego stylu życia. Istotne z punktu widzenia przyjętych założeń było zwrócenie uwagi na następujące problemy badawcze:

- W jakim zakresie kwestia higieny była prezentowana w prasie kobiecej?
- Czy prasa kobieca propagowała nowe dokonania w zakresie higieny?
- W jakim stopniu przedstawiane opinie i poglądy na ówczesne zachowania prozdrowotne wpływały na kształtowanie się nowych standardów w społeczeństwie polskim przełomu XIX i XX w.?
- Które zmiany z zakresu higieny miały charakter trwały, a które były charakterystyczne wyłącznie dla omawianego okresu?
- Specyfika higieny w obliczu działań wojennych.

Podstawą moich badań są czasopisma kobiece wydawane w Warszawie. Wynika to z dwóch względów. Po pierwsze, tutaj ukazywało się najwięcej tytułów: w latach 1860-1914 były to 23 czasopisma o charakterze społeczno-kulturalnym i społeczno-rodzinnym adresowane do kobiet². Po drugie, ich zasięg i oddziaływanie na czytelników były zdecydowanie większe niż prasy wydawanej w innych zaborach czy miastach. Podczas I wojny światowej prasa kobieca ukazywała się nieregularnie i sporadycznie. Mimo to uznałam, iż przebadanie tego okresu jest istotne ze względu na określenie jego specyfiki.

Pierwszym na ziemiach polskich tytułem o charakterze uniwersalnego magazynu społeczno-literackiego przeznaczonego dla pań był „Magazyn Mód i Powieści” (1860 r.)³. Od samego początku nastawiony był na udzielanie porad praktycznych, w tym propagowanie nowych wzorców higienicznych. Później wśród prasy kobiecej niewątpliwie wyróżniał się „Bluszcz”, wychodzący od 1865 r., aż do wybuchu drugiej wojny światowej. Pismo to stanowiło pewien symbol, wzór i punkt odniesienia dla innych tytułów. Do priorytetów redakcji „Bluszczu” m.in.

² Były to: „Tygodnik Mód i Powieści” (z czterokrotnie modyfikowanym tytułem), „Bazar”, „Bluszcz”, „Opiekun Domowy”, „Rodzina”, „Kronika Rodzinna”, „Ognisko Domowe”, „Mody Paryskie”, „Świt”, „Nowe Mody Paryskie”, „Dobra Matka”, „Kobieta”, „Świat Kobiety”, „Polski Łan”, „Rodzina Polska”, „Ziemianka”, „Przebudzenie”, „Dobra Gospodyni”, „Kosmetyka”, „Kobieta”, „Ster”, „Gospodyni Wiejska”.

³ Jego poprzednikiem był wydawany od 1835 do 1869 r. „Magazyn Mód. Dziennik Przyjemnych Wiadomości”. Formuła tego pisma pozbawiała go jednak jakichkolwiek informacji na temat współczesnych wydarzeń społecznych, ograniczając się wyłącznie do drukowania powieści w odcinkach, poezji oraz opisu obowiązującej mody wraz z rycinami.

należało właśnie przedstawianie problematyki higienicznej⁴. Popularyzowano osiągnięcia nauki, zarówno teoretyczne, jak i praktyczne, przede wszystkim w stałej rubryce: „Hygiena kobiet”, gdzie publikowano fachowe artykuły z zakresu leczenia domowego, dietetyki, szeroko rozumianej czystości. Poruszano również tematy związane z kąpaniem niemowląt czy sposobami ich „powijania”. Szerszy zakres informacji odnaleźć można w „Wiadomościach z Hygieny” (późniejsze „Wiadomości z Hygieny i Medycyny Popularnej”) służących popularyzacji najnowszych odkryć z zakresu nauk przyrodniczych i medycznych. Upowszechniano w nich informacje na temat higieny osobistej, stanu sanitarnego mieszkań; przekonywano o walorach zdrowotnych gimnastyki, sportu czy tzw. stroju higienicznego.

Tytułem bardzo istotnym z punktu widzenia podejmowanego tematu była wychodząca na początku XX w. „Kosmetyka. Tygodnik poświęcony racjonalnej kosmetyce, estetyce ciała i perfumerii”⁵. Pismo popularyzowało wiedzę z dziedziny medycyny i higieny poprzez cykle artykułów poświęconych zapobieganiu i leczeniu chorób oraz udzielało porad z zakresu odżywiania, odzieży czy dermatologii.

Czasopisma kobiece prowadziły zazwyczaj rubrykę, w której odpowiadano na listy czytelników. Korespondencja ta wskazuje po pierwsze — miejsca, do których docierał dany tytuł, po drugie — wypunktowała kwestie istotne z punktu widzenia odbiorcy.

Materiałów źródłowych poszukiwałam przede wszystkim w Bibliotece Narodowej w Warszawie, Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, Głównej Bibliotece Lekarskiej w Warszawie, Bibliotece Uniwersytetu Poznańskiego oraz Bibliotece UMK w Toruniu.

Niestety poza „Bluszczem” oraz częściowo „Tygodnikiem Mód i Powieści” czasopisma kobiece nie zostały zmicrofilmowane. Stan niektórych z nich jest zły i spotykane są liczne braki w numeracji. Część periodyków zachowała się w stanie szczątkowym. W pozostałych braki dotyczą przede wszystkim wszelkich dodatków.

Całość problematyki objętej badaniem opracowana została również przy wykorzystaniu źródeł uzupełniających, do których mogą zaliczyć przede wszystkim popularne i licznie wydawane w badanym okresie poradniki lekarskie i higieniczne⁶.

Wykorzystałam również artykuły z ówczesnej prasy medycznej; przede wszystkim ze: „Zdrowia”, „Gazety Lekarskiej” oraz „Przewodnika Higienicznego”.

Cennym źródłem okazały się też publikacje z zakresu prawodawstwa sanitarnego, szczególnie Witolda Chodźki *Polskie prawodawstwo sanitarne w rozwoju historycznym*⁷ czy Franciszka Giedroycia *Rada Lekarska Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego*...⁶

⁴ „Bluszcz. Pismo tygodniowe ilustrowane dla kobiet obejmujące artykuły o wychowaniu estetycznym i moralnym, poezje, obrazki, dramaty oryginalne i tłumaczone, powieści, życiorysy znakomitych kobiet, kronikę wiadomości krajowych i zagranicznych, utwory muzyczne oraz wiadomości z higieny”.

⁵ Od 1912 r. zmienił tytuł na „Kobieta. Dwutygodnik dla kobiet poświęcony higienie i estetyce ciała, pielęgnowaniu urody, racjonalnej kosmetyce oraz całokształtowi spraw życia i potrzeb kobiety”.

⁶ M.in. K. Kaczkowski, *Lekcje higieny czyli nauki zachowania zdrowia, wykładane publicznie od r. 1823 w Liceum Wołyńskim przez...*, Warszawa 1826; T. Dziekoński, *O wychowaniu dzieci ze szczególniejszem do płci żeńskiej zastosowaniem przez...*, Warszawa 1828; K. Gregorowicz, *Hygiena kobiet i dzieci poświęcona matkom polskim przez...* Warszawa 1861; Z. Kowerska, *O wychowaniu macierzyńskim*, Warszawa 1881; J. Stella-Sawicki, *Rady dla młodych mężatek*, Warszawa 1882 i kolejne wydania; baronowa Staffe, *Piękność i zdrowie. Praktyczne rady, wskazówki i przepisy dla kobiet*, Warszawa 1894; W. Hojnacki, *Hygiena kobiety*, Lwów 1910; M. Zawadzki, *Pogadanki higieniczne dla ludu wiejskiego, ułożył...*, Kielce 1911; M. Biehler, *Podręcznik higieny*, Warszawa-Lublin-Lódź-Kraków 1916.

⁷ W. Chodźko, *Polskie prawodawstwo sanitarne w rozwoju historycznym*, Warszawa 1917.

⁸ F. Giedroyc, *Rada Lekarska Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego (1809-1867)*, Warszawa 1913.

Do najistotniejszych źródeł dotyczących Warszawy zaliczam publikacje Karola Gregorowicza *Warszawa pod względem topograficznym, higienicznym i geologicznym...*⁹; Józefa Polaka *Wykład higieny miast*¹⁰; Stefana Dziewulskiego *Warszawa. Dzieje miasta — topografia — statystyka ludności...*¹¹ Interesującym materiałem okazały się również kodeksy obyczajowe pozwalające przybliżyć ówczesne normy obyczajowe¹². Poza tym nieocenionym źródłem do dziejów ruchu higienicznego są *Kroniki* Bolesława Prusa¹³. Wykorzystałam również fragmenty powieści Józefa Ignacego Kraszewskiego *Lalki. Sceny przedślubne*.

Obraz higieny w polskiej prasie kobiecej nie był dotychczas przedmiotem kompleksowych badań. Pomocne w jego odtwarzaniu, a przede wszystkim interpretacji są wyniki badań nad higieną XIX-XX w., historyków francuskich, m.in. Georges'a Vigarello *Czystość i brud. Higiena ciała od średniowiecza do XX w.* (Warszawa 1996) oraz *Historia zdrowia i choroby. Od średniowiecza do współczesności* (Warszawa 1997). W polskiej historiografii dominują przede wszystkim cząstkowe studia na temat higieny szkolnej, towarzystw higienicznych, wychowania fizycznego i sportu. Wśród nich do najcenniejszych zaliczają się prace Leonarda Szymańskiego¹⁴, Macieja Demela¹⁵ czy Jerzego Gaja¹⁶. Ważne dla poznania medycznych aspektów zagadnienia higieny są prace Jana Fijałka¹⁷, Macieja Haneckiego¹⁸, Marcina Łyskanowskiego¹⁹ i ogólna historia medycyny Tadeusza Brzezińskiego²⁰. Na przedstawieniu stanu sanitarnego otoczenia człowieka skupia się niewiele prac. Należą do nich studia Jerzego Cegielskiego²¹ na temat mieszkań warszawskich oraz Ryszarda Żelichowskiego o dziejach kanalizacji warszawskiej²². Opracowaniem istotnym dla poznania warunków sanitarnych i higienicznych oraz zmian w zakresie żywienia i odzieży w XIX i na początku XX w. pozostaje zbiorowa *Historia kultury ma-*

⁹ K. Gregorowicz, *Warszawa pod względem topograficznym, higienicznym i geologicznym, wraz z planem miasta wystawiającym wartość higieniczną każdego domu*, Warszawa 1862.

¹⁰ J. Polak, *Wykład higieny miast z uwzględnieniem stanu zdrowotnego i potrzeb miast polskich*, Warszawa 1908.

¹¹ S. Dziewulski, H. Radziszewski, Warszawa. *Dzieje miasta — topografia — statystyka ludności*, 1.1, Warszawa 1913; t. II, Warszawa, *Gospodarstwo miejskie*, Warszawa 1915.

¹² I. P. Legatowicz, *Dawna przodków naszych obyczajność to jest ustawy obyczajności, przyzwoitości, przystojności i grzeczności, napisane i wydane przez...*, Wilno 1859.

¹³ B. Prus, *Kroniki*, t. 1-20, Warszawa 1958.

¹⁴ L. Szymański, *Higiena i wychowanie fizyczne w szkolnictwie ogólnokształcącym 1815-1915*, Wrocław 1979; idem, *Higiena szkolna w Królestwie Polskim w latach 1864-1914*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1974, nr 2.

¹⁵ M. Demel, *Z dziejów promocji zdrowia w Polsce*, 1.1-2, Kraków 2000; idem, *Polskie Towarzystwo Higieniczne 1898-1978*, Warszawa 1979; idem, *W służbie Hygei i Syreny. Życie i dzieło dr. Józefa Polaka*, Warszawa 1970; idem, *Pedagogiczne aspekty warszawskiego ruchu higienicznego 1864-1914*, Wrocław 1964; idem, *Z dziejów warszawskiego ruchu higienicznego. Instytut Lenvala, „Wychowanie Fizyczne i Sport”* 1960, z. 3.

¹⁶ J. Gaj, K. Hądzelek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce w XIX i XX wieku. Koncepcje, uwarunkowania i efekty instytucjonalnej działalności*, Poznań 1991.

¹⁷ J. Fijałek, J. Indulski, *Opieka zdrowotna w Łodzi do roku 1945; studium organizacyjno-historyczne*, Łódź 1990.

¹⁸ M. Hanecki, *Dzieje lekarskie Warszawy w latach 1863-1900*, Warszawa 1969.

¹⁹ M. Łyskanowski, *Medycyna i lekarze dawnej Warszawy*, Warszawa 1976.

²⁰ *Historia medycyny*, pod red. T. Brzezińskiego, Warszawa 2002.

²¹ J. Cegielski, *Stosunki mieszkaniowe w Warszawie w latach 1864-1964*, Warszawa 1968.

²² R. Żelichowski, *Lindleyowie: warszawskie boje o higienę*, Warszawa 1996.

terialnej w zarysie²³. Bardzo istotne dla moich badań były prace dotyczące miasta doby przemysłowej²⁴ oraz ewolucji rodziny w XIX i XX wieku²⁵.

Gruntowne opracowania dotyczące dziejów prasy kobiecej, zawierające charakterystykę treści poszczególnych tytułów ukazały się dopiero w ostatnich latach, należą do nich publikacje Jerzego Franke i Zofii Sokół²⁶.

Problematyka higieniczna poruszana na łamach warszawskich czasopism kobiecych była niezwykle różnorodna, a zakres poruszanych tematów stawał się z czasem coraz szerszy. W latach 60. XIX stulecia skupiano się przede wszystkim na zagadnieniach związanych z higieną osobistą. Omawiano strukturę i funkcje skóry; propagowano potrzebę i zasady ablucji, ale także ostrzegano przed negatywnymi, w ówczesnym mniemaniu, skutkami kąpieli. Prezentowano również podstawowe wykłady higieny dziecięcej, ze szczególnym uwzględnieniem okresu niemowlęcego. Przybliżano kobietom wiadomości z zakresu fizjologii. Zwracano również uwagę na negatywny wpływ ówczesnej mody na zdrowie. Poza tym interesowano się zagadnieniami szczegółowymi, takimi jak higiena jamy ustnej czy włosów.

W latach 70. XIX w. zwrócono uwagę na utrzymujące się przesady, odrzucając chociażby chorobowy rodowód „kołtuna”. W szerszym niż do tej pory zakresie poruszono zagadnienia związane z profilaktyką chorób zakaźnych wieku dziecięcego (blonicy, dyfterytu, szkarlatyny i odry). Przedstawiano pierwsze ich objawy, jak również podawano domowe sposoby ich leczenia. Pojawiły się również artykuły z zakresu dietetyki, zwracające uwagę na negatywne skutki diety tłustej i ciężkostrawnej. W prasie opublikowano również sprawozdania z pierwszych kongresów higienicznych, które odbyły się w Wiedniu oraz Paryżu. Zwrócono uwagę na potrzebę oczyszczania mieszkań oraz ich dezynfekcji. Kontynuowano wykłady z zakresu higieny osobistej, skupiając się na aspektach zdrowotnych kąpieli.

²³ *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, t. V, *Od 1795 do 1870 r.*, pod red. E. Koweckiej; t. VI, *Od 1870 do 1918 r.*, pod red. B. Baranowskiego, J. Bartysza, T. Sobczaka, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979. Istotne dla badań były również prace W. Molika, *Życie codzienne ziemiaństwa w Wielkopolsce w XIX i na początku XX wieku. Kultura materialna*, Poznań 1999; A. Sieradzkiej, *Artyści i krawcy. Moda Art Deco*, Warszawa 1993; M. Możdżyńskiej-Nawotki, *O modach i strojach*, Wrocław 2003.

²⁴ M. Nietyksza, *Ludność Warszawy na przełomie XIX i XX w.*, Warszawa 1971; eadem, *Rozwój miast i aglomeracji miejsko-przemysłowych w Królestwie Polskim, 1865-1914*, Warszawa 1986; eadem, *Warszawska ulica przemysłowa w XIX w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1998, nr 1, s. 267-277; eadem, *Urbanizacja doby przemysłu a przemiany demograficzne (do I wojny światowej)*, w: *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich, Pamiętniki*, t. III, cz. 1, Toruń 2001.

²⁵ A. Żarnowska, *Schylek wieku XIX — kształtowanie się modelu małżeństwa partnerskiego*, w: *Kobieta i małżeństwo. Społeczno-kulturalne aspekty seksualności. Wiek XIX i XX*. Zbiór studiów pod red. A. Żarnowskiej, A. Szwarca, tom VIII, Warszawa 2004; *Przemiany statusu społecznego kobiety i rodziny w dobie industrializacji. Badania polskie lat ostatnich*, w: *Metamorfozy społeczne. Badania nad dziejami społeczeństwa polskiego XIX i XX w.*, pod red. J. Żarnowskiego, Warszawa 1997 i inne.

²⁶ J. Franke, *Wokół buntu i pokory. Warszawskie czasopisma kobiece w latach 1905-1918*, Warszawa 2000; idem, *Polska prasa kobieca w latach 1820-1918: w kręgu ofiary i poświęcenia*, Warszawa 1999; idem, *Program literacki czasopisma „Bluszcz” w latach 1865-1905*, „Studia o Książce” 1983, t. 13, s. 111-127; Z. Sokół, *Rola czasopism kobiecych w kształtowaniu modelu domu rodzinnego i wzoru osobowego matki (1860-1914)*, w: *Partnerka Matka Opiekunka. Status kobiety w dziejach nowożytnych od XV do XX w.*, pod red. K. Jakubiaka, Bydgoszcz 2000; eadem, *Polskie czasopisma kobiece w latach 1818-1980*, w: *Pamiętnik XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*, t. II, Toruń 1994; eadem, *Kobiece czasopisma Krakowa i Lwowa XIX w.*, w: *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX w.*, pod red. J. Jarowieckiego, Kraków 1993. Do przedwojennych opracowań należy publikacja Z. Zalewskiej, *Czasopisma kobiece w Polsce*, Warszawa 1937.

W latach 80. XIX w. prasa kobieca przedstawiała przede wszystkim osiągnięcia nowej dziedziny nauki — bakteriologii. Prezentowano zasady antyseptyki i dezynfekcji. Opisywano m.in. produkcję „konserwy z mleka” oraz nowe środki odkażające. Zapoznawano czytelniczki z nowościami eksponowanymi na zagranicznych wystawach higienicznych w Brukseli, Paryżu i Londynie, prezentując głównie ówczesną nowość — konserwy spożywcze. Poza tym dużo miejsca w prasie kobiecej zajął warszawska wystawa z 1887 r. Opisywano m.in. modele zabawek dziecięcych czy wzorowo urządzonego lokalu pensji. W większym niż do tej pory stopniu poruszano zagadnienia z zakresu rozwoju fizycznego i higieny dziecięcej.

Ostatnia dekada XIX w. była okresem dużego zainteresowania odkryciami medycznymi, co znalazło odbicie również w periodykach kobiecych. Entuzjastycznie przyjmowano wszelkie nowości, m.in. odkryte w 1895 r. „promienie X”. Upowszechniano naukowe osiągnięcia bakteriologii, przełożone już na konkretne wskazówki i postulaty. Można było przeczytać o negatywnych skutkach używania kołder czy kotar. Nadal poruszano tematy związane z higieną osobistą. Zwrócono uwagę na rosnące potrzeby rozwijających się aglomeracji miejskich, rozbudowy infrastruktury, wodociągów i kanalizacji oraz regularnego wywozu śmieci.

W pierwszych latach XX w. wyraźnie wzrosła ogólna liczba artykułów poświęconych tematyce medycynie higienicznej. Pojawiły się nowe problemy jak higiena seksualna czy małżeństwa. W większym zakresie niż do tej pory przedstawiano zagadnienia związane z popularyzacją higienicznego stylu życia. Uwagę koncentrowano na profilaktyce zdrowotnej. Publikowano cykle artykułów poświęconych analizie najnowszych trendów w dietetyce, doceniając znaczenie owoców i warzyw. Dużo miejsca poświęcono kwestii higieny dzieci i młodzieży, ich rozwoju fizycznego. W szerszym niż do tej pory zakresie interesowano się kosmetykami, gimnastyką oraz sportem kobiecym. Tematyka wypoczynku, sportu, wyjazdów „do wód” poruszana była w prasie w formie sprawozdawczo-doradczej. Udzielano porad, m.in. jak zachować się w razie ukąszenia żmii, plągi komarów czy udaru słonecznego.

Podczas I wojny światowej prasa kobieca ukazywała się sporadycznie. Nieregularnie wychodziły numery „Bluszcza” oraz „Ziemianki”. Prezentowane w nich porady higieniczne koncentrowały się wokół problemów wynikających z trudności w zaopatrzeniu, opublikowano m.in. przepis na domowy wyrób mydła. Starano się również na bieżąco informować czytelniczki o występujących zagrożeniach epidemiologicznych.

Periodyki starały się zapoznawać prenumeratorów z nowościami, jak również wskazywać na ich bezpośrednie zastosowanie w życiu codziennym. Nie dostarczały natomiast najaktualniejszych danych o badaniach i odkryciach naukowych. Te prezentowano w kilka miesięcy czy nawet lat po publikacjach w fachowej prasie medycznej (tak było np. w przypadku odkryć Pasteura, Kocho czy Listera). Wydaje się, że starano się podawać informację już w jakiś sposób uwiarygodnione i do tego w formie uproszczonej. Należy jednak podkreślić, iż wielokrotnie odwoływano się do teorii naukowych, co na pewno wpływało na ich większe spopularyzowanie.

Zakres chronologiczny niniejszej pracy (prawie 60 lat) pozwala również na częściową weryfikację głoszonych poglądów higienicznych. Pewne poglądy propagowane na przestrzeni tego okresu miały charakter przejściowy. Zaliczyć do nich możemy m.in. obawę przed negatywnymi skutkami dla organizmu ludzkiego ciepłych i długotrwałych kąpielii czy przypisywanie wodzie bezpośredniego wpływu na wewnętrzne organy człowieka. Z drugiej strony do osiągnięć trwałych możemy zaliczyć przede wszystkim upowszechnienie się nawyków i zwyczajów związanych z szeroko rozumianą ałbucją, wprowadzenie na coraz szerszą skalę antyseptyki.

Czasopisma kobiece skierowane były do kobiet z różnych warstw społecznych. Propagowane poglądy i opinie docierały w pierwszej kolejności do osób wykształconych. „Tygodnik Mód i Powieści”, jeden z najdłuższych ukazujących się tytułów, był popularny przede wszystkim wśród

niższych warstw mieszczaństwa. Jego największy konkurent — „Bluszcz” adresowano głównie do inteligencji. Z racji aspiracji do roli opiniotwórczej do zbliżonej warstwy społecznej skierowane były „Swit” oraz „Ster”. W latach 70. XIX w. pojawiły się czasopisma kobiece o charakterze praktyczno-społecznym przeznaczone dla gospodyń domowych. Redaktorzy pism typu „Dobra Gospodyni”, „Polski Łan”, „Świat Kobiety” czy „Ziemiańska” organizowali różne konkursy, wystawy rolnicze czy pokazy, poprzez które nowe idee docierały do szerszego grona kobiet i ich rodzin. Prasa stanowiła też forum dla opinii zachowawczych. Pisma zbyt mocno popularyzujące nowe trendy, jak np. „Swit” Marii Konopnickiej nie wzbudziły większego zainteresowania czytelniczek i szybko upadły.

Czasopisma kobiece zarówno rejestrowały istniejący stan rzeczy, jak też usiłowały wpływać na rzeczywistość, propagując nowe rozumienie higieny oraz szereg rozwiązań praktycznych, służących podniesieniu jej poziomu w społeczeństwie.

Niejednorodny krąg odbiorców wpłynął na dobór treści i sposób prezentowania materiału. Prostota, wręcz elementarność wykładu cechowała artykuły publikowane w latach 60. i 70. XIX w. zarówno w „Bluszczu”, jak i „Tygodniku Mód i Powieści” oraz te skierowane do gospodyń na początku XX w. Z czasem następowało coraz większe zróżnicowanie poziomu i tematyki informacji. W pierwszych dekadach XX stulecia równoległe obok pojawiających się po raz pierwszy tematów o wychowaniu seksualnym nadal publikowano artykuły tłumaczące potrzebę zachowania higieny osobistej.

Większość artykułów na temat higieny publikowana była w środkowej lub końcowej części numeru. Zaledwie kilka razy zdarzyło się, aby na stronie tytułowej znalazły się informacje związane z medycyną. Cykle tematyczne ukazywały się początkowo dosyć nieregularnie. Sytuacja zmieniła się na korzyść w ostatnich dziesięcioleciach XIX w. Generalnie liczba artykułów związanych z higieną, dietetyką czy poruszających kwestie sanitarne wzrastała przez cały omawiany okres. Zwiększała się różnorodność przedstawianej tematyki, a elementarne wiadomości z zakresu higieny zaczęły wypierać informacje bardziej szczegółowe i wymagające od czytelnika znajomości podstaw medycyny. Pewnym odstępstwem od tej tendencji były teksty w prasie skierowane do gospodyń wiejskich. W tym przypadku publikowane materiały nadal cechowała prostota i duża obrazowość wykładu.

Problematyka higieniczna jest tematem ciągle słabo rozpoznanym w literaturze przedmiotu, a niniejsza praca stanowi próbę wypełnienia istniejącej luki badawczej.